

Forfatteren er redaktør ved Ømålsordbogen

Henrik Hovmark:

Hvad betyder *hen*?

1. Indledning

Hen (og *henne*) betyder ingenting.

Sådan kunne man fristes til at tro når man læser betydningsangivelserne i forskellige ordbøger. I Jysk Ordbog møder man fx definitionen ”neutral stedsangivelse”, og en af definitionerne i Ømålsordbogen kunne tolkes på den måde at *hen* kun bruges i mangel af bedre – her står nemlig at *hen* bruges ”hvor retningen ikke tænkes som ’op’, ’ned’, ’ud’, ’ind’, ’om’ ell lign”.

Men sådan forholder det sig naturligvis ikke, og det er da heller ikke helt det der står, når man nærlæser ordbøgerne. *Hen* betyder selvfølgelig noget; det indgår som element i et systematisk kommunikationssystem (sproget), og vi må gå ud fra at det dermed også har en funktion og en betydning der kan beskrives systematisk – ligesom alle andre ord. Men det kan umiddelbart være svært at få øje på hvad *hen* betyder og bruges til, i hvert fald sværere end når man står over for andre retningsadverbier, fx *op* eller *ud*, hvor man mere intuitivt kan pege på en betydning. Jeg vil i denne artikel stille spørgsmålet: Hvad betyder *hen* egentlig? Og jeg vil især interessere mig for de brug af *hen* der beskrives eller opleves som ”neutrale”. Hvad menes med ”neutral”?¹

¹ *Hen* findes i forskellige bøjningslignende former (*hen*, *henne*, *henad*; jf. Harder et al. 1996, Hovmark 2007) og en række sammensætninger af forskellig type (fx *derhen*, *henover*, *nordhen*, *hengemmelgemme hen*). I denne artikel vil jeg primært se på betydningen og brugen af formen *hen* (og formen *henne*) og kun anføre disse to former undervejs i teksten. Analyserne vil formodentlig også være gældende for en række af de tilfælde hvor *hen* optræder i fx sammensætninger, men præcist hvordan og i hvilket omfang vil kræve en særskilt analyse af hvert enkelt ord og dets brugskontekst.

Hen er et såkaldt retningsadverbium, og det tilhører dermed en forholdsvis lille gruppe af danske ord, der bruges på en karakteristisk måde og på en præcis formel plads i det sproglige system, fx i sætninger af typen *hun gik hen til bageren, vasen stod henne på hylden*. Ofte vil man opleve at der kan vælges til eller fra blandt retningsadverbierne på den pågældende plads afhængig af konteksten, eller rettere: brugerens opfattelse af konteksten: *hun gik op/ned/... til bageren, vasen stod oppe/nede/... på hylden*. I visse kontekster vil man også opleve at pladsen *skal* udfyldes. For at få bedre greb om hvornår sprogbrugerne vælger *hen* blandt retningsadverbierne, vil jeg i det følgende se på de kontekster hvor *hen* bruges, ikke mindst ytrings- eller brugs konteksten, fx i et landskab (*hen til bageren*) eller inde i et rum (*hen på hylden*).

Undersøgelsen af *hens* betydning og brug vil bygge på eksempler fra dialektsamlingerne ved Jysk Ordbog og Ømålsordbogen. De grundlæggende principper bag brugen af retningsadverbierne i dansk, herunder såkaldte ”neutrale” brug, er i al væsentlighed de samme i dialekter og rigsmål (og i nyere og ældre dansk). Men der er større variation i dialekterne, og derfor vil man ved at inddrage dette materiale i visse tilfælde kunne etablere et mere varieret empirisk materiale til en undersøgelse af dansk sprog generelt.

Et væsentligt udgangspunkt for at kunne lave en analyse af *hen* er at man har tilstrækkeligt kendskab til de rumlige situationer hvor ordet bruges, og til sprogbrugerne og deres typiske sprogbrug. Derfor vil der også blive trukket på Skautrups beskrivelse af sproget i Hardsyssel (Skautrup 1927-79) og min egen beskrivelse af en gruppe dialekttalendes brug af retningsadverbierne på øen Helnæs sydvest for Fyn (Hovmark 2007, jf. tidligere artikel i *Ord & Sag* 29: Hovmark 2009).

2. Syntaktisk-funktionelle mønstre som *hen* indgår i

Det prototypiske sproglige mønster som retningsadverbierne indgår i (i dansk) ses af en sætning som *drengen løb ned til naboen*: De forbindes typisk med et verbum (*løb ned*) og et præpositionsled (med substantiv, proprium eller pronomen som styrelse) (*ned til naboen*). Deres semantiske funktion er ikke kun at angive ’retning’, men mere præcist at angive retningen mellem to punkter eller enheder. De fortæller noget om forholdet mellem to enheder (fx *drengen* og *naboen*), dvs.

hvad der i rumlig henseende karakteriserer forbindelsen mellem to enheder eller punkter (fx at *drengen* fra sit udgangspunkt bevæger sig ad en sti der går i retningen *op* på vej til målpunktet, *naboen*). Brugen af retningsadverbierne bruges også til at fortælle hvordan noget eller nogen er statisk placeret i forhold til noget andet, og brugen implicerer altid en synsvinkel, fx i *den nye frisørbutik ligger oppe ved siden af købmanden*, hvor beliggenheden *oppe* ses fra talerens synsvinkel.²

I visse af de sproglige mønstre (defineret ud fra en blanding af syntaktiske og semantiske kriterier) er et retningsadverbium, især den dynamiske form (fx *ned* – modsat *ned-e* og *ned-ad*), ligefrem obligatorisk eller tæt på at være det. Det gælder fx i de såkaldt komplekse prædikater, hvor retningsadverbierne kobles med et bevægelsesverbum, fx *hun løber op/ned/ind/ud/hen/... til naboen*; det er ikke umuligt at udelade et retningsadverbium i en sådan sætning: *hun løber [...?] til naboen*, men det opleves ikke som en naturlig eller velformet dansk sætning. Sætningen *jeg løber* er til gengæld både korrekt og naturlig, men den betyder til gengæld noget helt andet, nemlig at man er i gang med en uafsluttet løbeprocess (*hvad laver du? – jeg løber*), eller at man går sin vej (*nå, men jeg løber*), ikke at man er på vej fra ét sted til et andet.

Lidt anderledes er brugen af retningsadverbier i konstruktionen modalverbum + retningsadverbium, fx *jeg vil/skal/... op til lægen*. Her kan man godt udelade retningsadverbiet: *jeg vil til lægen*, men så betyder sætningen også noget andet, nemlig at man generelt har brug for at blive tilset af en eller anden læge. I konstruktionen med retningsadverbium, *jeg vil op til lægen*, er der til gengæld fokus på en specifik læge der bor et bestemt sted, formentlig ens egen læge (jf. Pedersen 1997). Hvis man er på fornavn med sin egen læge, fx *Peter*, så forsvinder muligheden helt for at udelade retningsadverbium: I konstruktioner med personnavne er retningsadverbierne obligatoriske (*jeg skal op til Peter*, ikke **jeg skal til Peter*).

² Retningsadverbierne bruges også til at sige noget om hvorvidt en bevægelse er bragt til ende (*hen*) eller stadig er i gang (*hen-ad*) – eller om noget eller nogen står statisk placeret efter at have gennemført en bevægelse (*henne*). Dette er en anden systematisk del af retningsadverbiernes betydning og brug som involverer det paradigmatiske samspil mellem endelserne *-0*, *-e* og *-ad* (jf. Hovmark 2007:60-87, Harder et al. 1996). Denne del af retningsadverbiernes betydning og brug vil ikke blive beskrevet eller behandlet i detaljer i denne artikel, kun berørt sporadisk undervejs.

Endelig har vi spørgsmål om og svar på hvor noget eller nogen befinder sig henne eller er på vej hen. I det første tilfælde, dvs. det spørgsmål (og svar) der gælder en statisk position (med statisk form af retningsadverbierne: *ned-e*, *ud-e*), er et retningsadverbium ikke obligatorisk: *hvor er brødkniven [...]?* – *den ligger [...] i den midterste skuffe*). Men i det andet tilfælde, dvs. spørgsmål og svar der gælder en dynamisk, målrettet bevægelse (med dynamisk form af retningsadverbierne: *ned*, *ud*), er retningsadverbiet obligatorisk. Man kan ikke sige **hvor er du på vej?* når man ønsker at få at vide hvilket sted eller mål en person er på vej imod, det hedder: *hvor er du på vej hen?* (i modsætning til fx engelsk, hvor ordet *where* er tilstrækkeligt ved både dynamiske og statiske situationer: *where is it?*, *where are you going?*). Og selvom et retningsadverbium ikke er obligatorisk ved de statiske situationer i dansk, bruges det alligevel ofte (*hvor er brødkniven henne?* – *den ligger nede i den midterste skuffe*), ja kan i visse konstruktioner være næsten obligatorisk: *hvor er vinden henne i dag?* (dvs. fra hvilken retning kommer den) (Bjerre, Sydøstjylland³).

Man er således nødt til at indsætte et retningsadverbium i en række sproglige mønstre. Retningsadverbierne indgår så at sige som et fast eller obligatorisk element hér, og sprogbrugerne skal – og bliver løbende vænnet til – at udfylde pladsen i det sproglige mønster, uanset hvilken kommunikationssituation man i øvrigt står i. Pointen er at retningsadverbierne indgår i et paradigme – ikke et bøjningsparadigme, men et paradigme der er dels semantisk, dels knyttet til en bestemt syntaktisk position og funktion i dansk.⁴

Man kan også sige det på en anden måde: Sprogbrugerne er til hver en tid nødt til at vælge et passende retningsadverbium, og man kan have som udgangspunkt eller starthypotese at sprogbrugeren vil søge efter det retningsadverbium der passer bedst muligt med den rumlige virkelighed, eller med det træk som sprogbrugeren vælger at opfatte som typisk for den aktuelle situation (igen spiller konventionaliseringer en stor rolle, jf. især afsnit 5). Sådan forholder det sig imidlertid ikke

³ Områdeangivelserne refererer til først et sogn og dernæst til de sprogligt definerede dialektområder i Jysk Ordbog og Ømålsordbogen, undertiden kun til det sidste hvis kilden ikke kan henføres til et sogn.

⁴ Jf. fx Nielsen 2010:103f. om indeksikalsk funktion og syntaktisk kontekst, og Hansen 2012 om semantiske paradigmer.

altid: Jeg vil i det følgende argumentere for at valget af *hen* i nogle tilfælde ikke primært er bestemt ud fra et hensyn til rumlige forhold, men i højere grad er bestemt af andre, pragmatiske faktorer. Netop i disse sidste tilfælde kan man være fristet til at bruge ordet ”neutralt”, men som det skal vise sig er neutral ikke nødvendigvis et godt ord at bruge.

3. Det ”neutrale” forstået som et betydningspotential

Det første eksempel på *henne* i Jysk Ordbog er sætningen *hvor er du henne?* (Vodder, Vestsønderjylland). Denne brug af *hen* er måske det eneste tilfælde hvor ordet kan siges virkelig at have ”neutral” betydning. Som allerede nævnt er det obligatorisk at udfylde retningsadverbets plads, når man har et åbent spørgsmål (i hvert fald hvad angår den dynamiske form, jf. afsnit 2), og her har danske sprogbrugere en god håndfuld adverbier at vælge imellem. Blot ikke hér, af den indlysende grund at afsenderen jo netop spørger til dette forhold: Afsenderen kender ikke placeringen og ved derfor heller ikke hvilket retningsadverbium der måtte være relevant. Dette udelukker pr. definition at afsenderen selv udfylder pladsen med et retningsadverbium der korresponderer på passende vis med et rumligt træk ude i virkeligheden. Ikke desto mindre skal pladsen udfyldes, og da giver det god mening at antage at afsenderen vil vælge et retningsadverbium der er så neutralt og åbent som muligt. Afsenderen vælger *hen* i denne situation, og det gør danske sprogbrugere generelt, faktisk så konsekvent at der nærmest er tale om en fast forbindelse. Hvorfor det netop er *hen* der bruges i den slags spørgsmål, skal jeg vende tilbage til, men først skal vi se hvad der sker når modtageren svarer på spørgsmålet.

Modtageren antages jo at vide hvor den eller det der spørges om befinder sig, og derfor kan man også vente at han eller hun i sit svar vil indsætte det retningsadverbium som vedkommende finder passende (idet vi husker at samme fysiske rum eller rumlige situation ikke nødvendigvis vil blive opfattet og beskrevet på samme måde af forskellige sprogbrugere). Modtageren kan fx (i sin mobiltelefon) svare: *jeg er ovre hos købmanden*; jf. at det tidligere nævnte eksempel: *hvor er vinden henne i dag?* (dvs. fra hvilken retning kommer den?), kan besvares med: *vinden den er helt omme fra vest* (Bjerre, Sydøstjylland).

Men modtageren kan også vælge svaret: *jeg er henne hos købmanden*. Ud fra grundhypotesen om at sprogbrugeren vælger et retningsadverbium der korresponderer med vedkommendes opfattelse af en rumlig virkelighed, må det antages at *hen* faktisk har en rumlig betydning her: Vejen til købmanden må undersøges nærmere!

Der er imidlertid også en anden mulighed. Hvis *hen* er konventionaliseret som "neutral" i den forstand at en sprogbruger bruger dette adverbium når den rumlige kontekst ikke er kendt, kan valget også være udtryk for at modtageren faktisk heller ikke kender de rumlige forhold i detaljer – og derfor vælger at bibeholde spørgerens *hen* i sit svar.

Der foreligger oven i købet en tredje mulighed. Hvis *hen* har vundet indpas som et retningsadverbium der bruges når den rumlige kontekst ikke er kendt, rummer det et potentiale til at blive brugt hvis sprogbrugeren slet ikke ønsker at sætte fokus på det rumlige indhold og karakteren af den vej der fører frem til købmanden. Det vil i givet fald betyde at *hen* har flere, eller mere præcist to væsentlige betydningspotentialer (jf. fx Allwood 2003): en brug hvor det rumlige er i centrum, og en brug hvor det rumlige er skubbet i baggrunden. Lad os i det følgende først se på den rumlige betydning af *hen*, dvs. hvilke rumlige træk *hen* aktivt bruges til at udpege (afsnit 4 og 5). Og derefter på brug af *hen* hvor den rumlige betydning er skubbet i baggrunden (afsnit 6).

4. 'vandret' og 'ubruds'

Som nævnt hedder det i Ømålsordbogen at *hen* bruges "hvor retningen ikke tænkes som 'op', 'ned', 'ud', 'ind', 'om' olgn". Der er her tale om en slags minus-definition: *hen* defineres som noget der ikke tænkes som noget andet. Men lad os prøve at vende tingene om og spørge efter hvilke rumlige træk *hen* positivt koder for? Er der situationer hvor kun *hen* kan bruges? Eller kan vi indkredse hvilke rumlige træk *hen* bruges til at beskrive? Med udgangspunkt i de rumlige træk som *hen* ifølge minus-definitionen ikke må kode for, kan man fx opstille den hypotese at *hen* koder for 'vandret' (ikke-'op'/'ned') og 'ubruds' (linje fra udgangspunkt til mål)' (ikke-'om'/'over'/'ud'/'ind'). Den sidste betydning ('ubruds') skal forstås på baggrund af at *ud/ind*, *over* og *om* implicerer overskridelse eller passage af en grænse undervejs:

Ved *om* passeres en forhindring der gør at linjen fra udgangspunkt til mål danner et markant knæk (*om bag laden*), ved *over* passeres en tværgående linje eller forhindring på vejen (*over til bageren* (på den anden side af gaden)), og ved *ud/ind* passeres grænsen for et rum af en eller anden art (*ud i køkkenet/ind i stuen*).

En sådan definition passer fint med en lang række brug af *hen*, herunder eksempler der ellers er blevet kategoriseret som ”neutrale”. Det gælder fx *det kunne da ske, at mor kunne have op til 30 oste liggende hen ad hylderne i spisekammeret* (Give, Sydøstjylland): ostene ligger vandret og i en jævn, ubrudt række på hylderne; og: *de* (dvs. ålene) *var helt brune og så med sådan en mørk streg hen ad ryggen* (Aventoft, Østsønderjylland): den mørke streg går i en jævn og ubrudt (tænkt) bane langs ryggen. Eller: *kornet det ligger flak hen ad jorden* (Ål, Sydvestjylland). Det er værd at bemærke at *hen* i alle disse eksempler bruges om statiske situationer (jf. *ligger*) og sammen med præpositionen *ad*, og det er nærliggende at vi her ser et ganske snævert samarbejde mellem *hen* og *ad* med hensyn til kodningen af en bestemt rumlig konfiguration.

Den rumlige betydning, brugen af *hen* til at beskrive at man opfatter en vej, sti eller bane som vandret og jævn/ubrudt, ses dog også ved bevægelsesverber (både intransitive og transitive) og sammen med andre præpositioner end *ad*, fx: *det var meget morsomt ... at sejle hen* (dvs. langs) *med Klinten* (Borre, Møn); *det* (kornet) *skulle lægges sådan med roden udad og toppen indad, og så en hel række hen midtad, for at holde på det* (Hundstrup, Sydfyn). Målet for bevægelsen er ikke udtrykt eksplicit i disse sætninger, fokus ligger stadig på den strækning der fører hen til målet, eller på hvordan noget anbringes eller placeres.

Bemærk at *hen* kan bruges sammen med præpositionen *over*: *så kørte jeg ud igennem Båring skov, ... og så hen over Båring sommerland* (Asperup, Vestfyn); *så lå der en fjæl, og den kylede han hen over bækken* (Revninge, Østfyn). Det udelukker dog ikke at *hen* stadig udtrykker en ubrudt bevægelse: *over i hen over Båring sommerland* kan betyde ’ovenpå’, og sommerlandet kan være tænkt som én sammenhængende og jævn strækning, jf. (vi fik klø af læreren,) *hen over ryggen fik vi mest* (dvs. for det meste) (Tibirke, Nordsjælland). I udtrykket *hen over bækken* må der til gengæld være tale om overskridelse af en tværgående grænse; denne betydning kodes imidlertid allerede af

præpositionen *over*, og der er dermed blokeret for det enslydende retningsadverbium til at udtrykke målrettet bevægelse (*?den kylede han over over bækken*). Det kan være grunden til at *hen* vælges i stedet: Et retningsadverbium kunne godt udelades (*den kylede han [...] over bækken*), men ved at vælge et alligevel, understreges det målrettede, at fjælen når hele vejen over bækken. Ved en sådan tolkning vil der være en arbejdsdeling mellem retningsadverbium og præposition: Præpositionen ekspliciterer det tværgående der overskrides (*bækken*), mens retningsadverbiet understreger det målrettede aspekt i (dvs. et underforstået endepunkt for) bevægelseshandlingen (*kylede hen*), dvs. at fjælen fuldfører en bevægelse fra udgangspunktet og helt frem til målpunktet på den anden side af bækken. Det rumlige aspekt i *hen* er da skubbet i baggrunden. Dermed bringer vi for første gang idéen om betydningspotentiale i spil, og vi skal se flere eksempler i afsnit 6.

Hen bruges dog også fuldstændig ligesom de øvrige retningsadverbier i sætninger hvor der udtrykkes et mål eller en placering: *og så lister han jo hen i brugsen* (Borre, Møn); *jeg fór jo hen på den næste højde* (dvs. bakke) (Fårevejle, Nordvestsjælland); *I må ikke gå hen til de mergelgrave, for der er en bukkelars dernede* (et overnaturligt skræmmevæsen) (Fjelde, Lolland); *kan du itte gå hen til Peter Hansen og låne en møddingskraber* (Snøde, Langeland). Hermed er vi tilbage ved det grundlæggende spørgsmål *hvor skal du hen?/hvor er du henne?* og dermed også den indbyggede tvetydighed, nemlig at man i princippet ikke ud fra valget af *hen* alene kan vide om sprogbrugeren aktivt mener 'vandret' og 'ubruds' når han eller hun siger *jeg skal hen til bageren* – i stedet for fx *jeg skal ned til bageren*. Der er dog ingen tvivl om at der rent faktisk menes 'vandret' og 'ubruds' i en lang række tilfælde, måske de fleste. Man kan indvende at et landskab sjældent er fuldstændig plant som fx en hylde. Men hvis der ikke lige er ét enkelt træk på vejen hen til et mål som sprogbrugeren opfatter som særligt iøjnefaldende, kan *hen* ligefrem være det mest oplagte og rette valg. Vel at mærke ikke som et fravalg af de øvrige muligheder, men som et tilvalg der stemmer overens med at landskabet ikke vurderes til at have ét karakteristisk og fremtrædende træk. Det er netop hvad Skautrup gør opmærksom på i sin beskrivelse af hardsysselområdet: *hen* kan dække over en rute der rummer flere træk som ret beset godt kunne kodes af fx *op* eller *ned*, men fordi der er mere end ét, er netop

hen det rigtige: ”Skønt man fra skolen til Grønbæk først må ned, så over, op, *hen* og ned, hedder det dog (men måske netop derfor) *henne i Grønbæk* (Skautrup 1927-79.1:92). Ruten ses som én samlet strækning, hvor de forskellige bump på vejen udjævnes i det samlede billede.

5. ”forholdsvis tæt på”

Flere steder anføres det at *hen* bruges når målet ligger forholdsvis tæt på, fx i Den Danske Ordbog: ”i (vandret) retning eller bevægelse mod et vist mål forholdsvis tæt ved udgangspunktet” (*hen*). Brugen af ”forholdsvis” i en definition kan hurtigt blive problematisk da det i princippet indebærer at en hvilken som helst afstand kan beskrives ved hjælp af *hen* hvis blot sprogbrugeren synes at det er ”forholdsvis” tæt på. Man kan notere en betydelig forskel i afstand mellem fx *hen til kommoden* og *hen til bageren*, begge meget almindelige og hyppigt brugte kontekster for brugen af *hen*. Men måske dækker ”forholdsvis” over, at der er nogle rumlige situationstyper hvor *hens* rumlige betydning (’vandret’, ’ubrudt’) ofte forekommer passende og relevant at bruge, ligesom man vil kunne indkredse andre situationstyper hvor *hen* kun vanskeligt kan bruges (fx *hen til Japan*) (jf. Hovmark 2011:174ff.). Jeg vil i det følgende argumentere for at den forholdsvis korte afstand ved brugen af *hen* skal ses i relation til pragmatiske kontekstuelle forhold, og at disse pragmatiske forhold danner grundlag for koblingen mellem *hen* og ’kort afstand’.

Et rum er et lille afgrænset univers hvor man hele tiden har en klar fornemmelse af hvor noget bevæger sig *hen* eller bliver placeret i forhold til ens egen krop og position i rummet. Det er derfor egentlig ikke overraskende at *op*, *ned* og *hen* er så almindelige, som udtryk for en bevægelse eller placering opadtil, nedadtil eller vandret i rummet (*op/ned/hen på hylden*). Samtidig er *ud* og *ind* sværere at bruge, da de i et bygningsunivers normalt er reserveret til bevægelser og positioner der overskrider rummets grænser: *ud/ind på sengen* vil typisk blive forstået på den måde at sengen befinder sig i et andet rum. *Ind* kan dog bruges til at markere at noget har en position inde i et endnu mindre rum inde i det rum man befinder sig i: *ind i skabet*. Både *om* og *over* er mulige: Der kan være situationer hvor noget skjules bag noget andet (*om bag gardinet*), og tilsyneladende er det også let at

forestille sig små, tværgående forhindringer i et rum, for *over* er også almindeligt brugt, ofte som et alternativ til *hen* (*over på hylden*). Men under alle omstændigheder er et rum i en bygning en rumlig situationstype hvor den rumlige kodning i *hen* ('vandret', 'ubruds') opleves som relevant og passende, fx: *det blev sat hen på komfuret* (Ræhr, Thy); *jeg tog skorpen og lagde hen på tallerkenen til ham* (Kundby, Nordvestsjælland); *hun sad på en gammel halmstol henne i kakkelovnskrogen og varmede fødderne* (Himmerland). Med hensyn til spørgsmålet om afstand, er det i øvrigt også værd at bemærke at de afstande som kodes af *hen* i et rum, formodentlig ikke er mindre end de afstande som de øvrige retningsadverbier er involveret i indenfor et rum. Men afstandene kan generelt opleves som mindre i et rum fordi selve bevægelsesuniverset (et rum) prototypisk ikke implicerer større afstande – i modsætning til bevægelser og positioner i et større landskab.

Afstandene i et landskab (bredt forstået som både et by- og landskab) udelukker på ingen måde *hen*, jf. fx: *vi skal hen til smeden og have den hest skoet* (Thy); *henne i nord var der egekrattet, og oppe i vest var der et til* (Vendsyssel). Det skulle man egentlig heller ikke vente: Bevægelser i et landskab vil ofte være vandrette, og mindre bump på vejen vil – som nævnt hos Skautrup – ofte udlignes når man ser på strækningen i sin helhed. Til gengæld er geografiske landskaber så omfattende at det ofte vil være baseret på den enkeltes tolkning – eller fælles konventionaliseringer – hvordan man vil opfatte det, og hvilke større eller mindre afgrænsede områder, landskabsrum, det er organiseret i. Moderne dansk sprog afslører at vi opfatter et land som noget der har meget faste grænser, på samme måde som rum grænses af fra andre rum i samme bygning; derfor er en brug af *hen* mellem lande ofte vanskelig. Restriktionen ses tydeligt hvis man forsøger at kombinere *hen* med navnet på et land (*?hen til Holland*), men restriktionen gør sig også implicit gældende når man taler om en person: Her vil man typisk ikke bruge *hen* hvis personen bor i et andet land (*?hen til Sonja* (i Holland)). Det mentale billede vi har opbygget af det geografiske landskab er i det hele taget fyldt med afgrænsede områder, fx øer, landsdele, byer og bydele, som igen giver problemer for brugen af *hen*: *?hen til Ærø/Jylland/Amsterdam/Østerbro*. Eller *?hen til Sonja på Ærø/i Jylland/i Amsterdam/på Østerbro*. Også

naturlige formationer er ofte konventionaliserede som grænser eller forhindringer der skal overskrides, fx floder, bæltter, sunde, bjerge. Derfor er der igen adskillige situationer hvor *hen* – og den ubrudte linje – vælges fra: Så snart der i geografien er ting der kan opfattes som markante grænser der skal overskrides på en rute fra udgangspunkt til mål, er der en tendens til at *hen* udelukkes eller bliver svært at bruge (*?hen til Korsør* (set fra Nyborg)).

Men netop dialekterne minder om at restriktioner af denne type beror på socio-kulturelt baserede opfattelser af hvor der findes skel og hvor der ikke gør: Hvilke områder hører ”naturligt” sammen, og hvilke gør ikke? Daglig praksis spiller formentlig en rolle i denne sammenhæng: Hvor har man jævnligt ærinde? Hvilket område udgør ens daglige, velkendte univers, og hvor begynder man at bevæge sig ud på fremmed grund? (jf. Espegaard 1958, Hovmark 2007:122-147). Det kan virke unaturligt at bruge *hen* sammen med navne på byer, i hvert fald storbyer (*?han bor henne i Århus*), men i dialekterne er brugen af *hen* ved (lands)byer ikke noget særsyn, og de pågældende byer ligger ikke nødvendigvis tættere på udgangspunktet end byer hvor man har konventionaliseret brugen af andre retningsadverbier som fx *ned*, *over* eller *om*, fx: *han kom hen i Humble og blev skræddermester* (Magleby, Langeland); *hen til Haslev* (Hårlev, Østsjælland); ”henne i Avlum, Vilbjærg, Hodsager” (Skautrup 1927-79.2:93). For fiskere og sømænd udgør farvande heller ikke nødvendigvis grænser der skal overskrides, jf. brugen af *hen* på småøerne syd for Fyn: *hen til Birkholm* (eller Fåborg) (set fra Drejø), *hen til Drejø* (eller Strynø, Marstal, Fåborg) (set fra Birkholm) og *hen til Rudkøbing* (set fra Strynø). I den undersøgelse jeg foretog i 2005 af sprogbrugen blandt dialekttalende beboere på øen Helnæs, blev *hen* heller ikke kun brugt på selve øen og i det helt lokale nærområde, men også om steder ovre (!) på det sydvestfynske fastland (som altså indgik i et lidt større lokalområde), fx *hen til Flemløse* og *henne i Hårby* (Hovmark 2007:137f.). Det er også værd at bemærke at brugen af et bestemt retningsadverbium de forskellige steder normalt ligger fast, dvs. er blevet konventionaliseret (jf. Hovmark 2009): De dialekttalende på Helnæs havde vænnet sig til at bruge *hen* hver gang de talte om de nævnte steder. Brugen af *hen* er i disse tilfælde altså ikke ad hoc eller tilfældig, men udtryk

for en overenskomst om at *hen* – af den ene eller anden grund – er passende og velmotiveret (jf. igen Skautrups beskrivelse af brugen af retningsadverbier i hardsysselmålet, fx *hen i Grønbæk*).

Valget af *hen* i dialekteksemplerne er tydeligvis ikke udtryk for at man ikke kender landskabet, og de er heller ikke valgt fordi man ønsker at nedtone det rumlige aspekt til fordel for det målrettede betydningspotentiale. Ikke desto mindre skal man huske at disse to forhold i princippet godt kunne spille en rolle i en bestemt kommunikationssituation, hvor *hen* så bruges. Dermed er vi tilbage ved det ”neutrale” brugspotentiale ved *hen*, og jeg skal i det sidste afsnit kort se lidt nærmere på denne brug.

6. Det ”neutrale” *hen*: den målrettede bevægelse i forgrunden

Jeg har i afsnit 2 vist at sprogbrugerne undertiden er nødt til at vælge et retningsadverbium uden at have kendskab til de rumlige forhold, og at man hér vælger *hen*. Jeg har desuden argumenteret for at dette kan åbne op for et aktivt tilvalg af *hen* når man gerne vil nedtone den rumlige information. Men hvorfor er det *hen* der får denne funktion? Der kan være flere grunde, og jeg skal kun antyde dem kort.

Kan det have sammenhæng med at vandret opfattes eller opleves som en mere ”naturlig” eller ”umarkeret” retning eller position? I et tredimensionelt rum angiver ’vandret’ i lige så høj grad en retning som ’lodret’ eller ’skråt afvigende fra vandret’ (jf. *op/ned*). På papiret, altså i en objektiv analyse, er ’vandret’ ikke mere umarkeret end andre retninger og former, men man kan forestille sig, at vandret *opleves* som mere naturlig og selvfølgelig end en skrå bevægelse eller en bevægelse der involverer overskridelsen af en grænse, kort sagt bevægelser som indebærer at man skal bruge mere energi og/eller aktivere flere sanser. En sådan sammenhæng er ikke utænkelig, men det er samtidig kompliceret og vanskeligt at dokumentere den alene ud fra sproglige data – her kræves omfattende eksperimentelle psykologiske undersøgelser – og derfor vil jeg ikke komme nærmere ind på det her.

En ting som til gengæld ligger fast, er at den ubrudte linje i *hen* er sammenfaldende med det grundlæggende mønster i alle retningsadverbiernes kodning, nemlig ’en retningsbestemt bevægelse fra et udgangspunkt til et mål’.

Linjen i *hen* kan siges at være ubrudt, men den kan også siges at være *umarkeret* – i den forstand at den først får værdien 'ubrudt' som aktiv markering i det øjeblik trækket 'vandret' opleves (paradigmatisk) på linje med og i modsætning til andre mulige rumlige farvninger af linjen (ved valg af fx *op* eller *ned*). Det åbner op for at *hen* kan udnyttes i tilfælde hvor man ønsker at fremhæve selve den målrettede bevægelse – og tilsvarende nedtone markeringen af det rumlige. Man kan argumentere for at *hen* er velegnet fordi den sti som kodes med *hen* stemmer overens med den generelle abstrakte grundstruktur bag retningsadverbiernes paradigme, der alene koder en bevægelse fra udgangspunkt til mål og ikke siger noget om kvaliteten eller karakteren af vejen mod målet. Hermed nærmer vi os en brug af *hen* som måske godt kan kaldes neutral, men vel at mærke kun neutral med hensyn til en markering af linjens eller stiens/vejens type eller karakter. Valget af *hen* kan give sprogbrugeren mulighed for at fokusere mere på den målrettede bevægelse og nedtone de farvninger af bevægelseslinjen frem mod målet som de øvrige adverbier i paradigmet altid koder for. Jeg skal i det følgende se på nogle af de konstruktioner og udtryk hvor *hen* kan siges at have et sådant primært fokus på det målrettede og målopfyldelsen.

Hen og *henne* indgår i konstruktioner der har et stærkt indbygget fokus på det målrettede: *skulle/ville/... hen at ...* (jf. Boye 2001) og *være henne at ...*, men også fx *gå hen at ...* eller *gå hen efter ...* etc. Sprogbrugeren fokuserer på et mål og på handlingen (dvs. hvad det er nogen har tænkt sig at lave eller er i gang med som led i en proces), hvorimod der måske er mindre fokus på hvor handlingen foregår eller hvor personerne befinder sig, dvs. at der er mere fokus på "hvad" og mindre på "hvor". Jysk Ordbog noterer netop at den rumlige betydning er "nedtonet" i udtrykket *være henne at ...*. At disse konstruktioner har et stærkt målfokus, betyder imidlertid ikke at *hen* i en "neutral" betydning er enerådende her – det er helt normalt at sprogbrugeren vælger samtidig at markere et relevant rumligt træk med valget af et retningsadverbium (som jo i princippet også kan være *hen* hvis brugeren

vitterligt synes at retningen er udtalt 'vandret' og 'ubrudt'): *jeg skal op/ned/ud/ind/hen/... til lægen*. Man kunne hævde at det rumlige kun spiller andenviolin når de indgår i disse konstruktioner, men det er også svært at argumentere håndfast for, jf. mere komplekse versioner som det følgende: *han skulle gå hen hos købmanden og hente til pølsen* (krydderierne til pølsen) (Kirke Helsinge, Nordvestsjælland), hvor *hen* også udmærket kan være rumligt motiveret. Vægtningen mellem det rumlige og det målrettede er i det hele taget tvetydig i disse konstruktioner. Men det faktum at retningsadverbierne indgår i disse meget almindelige konstruktioner med et stærkt fokus på det målrettede, kan være med til at understøtte brugen af det målrettede som et betydningspotentiale, herunder brug af *hen* hvor det rumlige er nedtonet og det målrettede i forgrunden (og som jeg kort skal komme ind på, kan man også argumentere for at andre retningsadverbier kan bruges på måder hvor det målrettede er i fokus, og at nogle af dem, fx *frem* og *væk/bort*, ligefrem egner sig godt til det ligesom *hen*).

I Jysk Ordbog har man gode eksempler på at *hen* bruges med fokus på selve målopfyldelsen, hvor det rumlige altså er nedtonet eller næsten fraværende. Det ses fx i udtryk som: *min karl er rendt hen* (dvs. stukket af) (Vroue, Fjends); *man skal hen i verden, hvor brødet er* (dvs. hvor man kan tjene til føden) (Vendsyssel). I disse tilfælde siger man ikke noget om en 'vandret' bevægelse, og det 'ubrudte' er kun til stede i det omfang det indgår som en del af den rute der måtte gå forud for det virkelig interessante i sammenhængen: nemlig målet eller resultatet. Her er *hen* næsten synonymt med *væk/bort* – et andet sæt af retningsadverbier som netop er karakteriseret ved ikke at sige noget om hvordan stien fra udgangspunkt til mål evt. kunne karakteriseres rumligt; *væk/bort* udtrykker blot målopfyldelsen fra den modsatte vinkel om man så må sige, nemlig ved at pege på at noget eller nogen ikke længere er til stede på udgangspunktet – men (underforstået) er nået til og befinder sig et andet sted. I andre tilfælde kan *hen* synes at være synonymt med *ud* (jf. *ud og hjem, hen og hjem*), fx: *Hun spinder selv Garnet, men lader det karte "henn"* (Hardsyssel); *er eders folk henne med våddet i år?* (dvs. borte fra hjemmet på sommerfiskeri) (Agger, Thy); *hun var henne i høst* (hun havde taget høsttjeneste, på en bestemt gård og boede dér i høsttiden) (Agger, Thy); *han gik henne* (dvs. ude, hos egnens bønder) og *sled som daglejer* (Vendsyssel). I

alle disse tilfælde er fokus på målet (modsat udgangspunktet), og ofte er målet slet ikke ekspliciteret eller konkretiseret, formodentlig fordi fokus ikke nødvendigvis ligger på at kommunikere et konkret mål, men i lige så høj grad på selve det at noget eller nogen befinder sig et andet sted end ved udgangspunktet (*hun er ikke hjemme, men henne*, dvs. 'væk/borte', 'ude').

Af ovenstående fremgår det også at andre retningsadverbier end *hen* kan udfylde funktioner hvor den målrettede bevægelse og målopfyldelsen er i fokus, mens en rumlig betydning er skubbet i baggrunden: *væk/bort* og *ud*, men også *frem* (fx *frem fra skabet*, *hun stillede kagen frem*). Der er altså basis for at lave tilsvarende analyser af flere af retningsadverbierne, men det må vente til en anden gang!

7. Afslutning

Jeg har i denne artikel taget udgangspunkt i at *hen* som et retningsadverbium udfylder en ret præcis plads og funktion i dansk sprog, og at den paradigmatiske ramme spiller en stor rolle for *hens* betydning og brug.

Jeg har argumenteret for at *hen* har to dominerende betydningspotentialer: et rumligt og et målrettet. Jeg har insisteret på at give en positiv beskrivelse af *hens* betydning ud fra en både teoretisk og praktisk betragtning: at et valg af *hen* inden for paradigmet af retningsadverbier i lige så høj grad må være et aktivt tilvalg som et valg af alle de øvrige medlemmer af paradigmet ville have været, og at den rumlige betydning kan beskrives som 'vandret' og 'ubrudt'. Det er påvist at kontekstuelle forhold spiller en stor rolle for hvornår *hen* kan vælges, og at nogle af disse kontekstuelle forhold måske oven i købet er blevet tolket som en del af *hens* "betydning" ("forholdsvis tæt på").

Jeg har samtidig foreslået at netop den paradigmatiske ramme og den (næsten) obligatoriske brug af retningsadverbier i en række konstruktioner og forbindelser kan have medvirket til behovet for et retningsadverbium med "neutral" betydning. Det er dog samtidig påpeget at den "neutrale" betydning bedre kan forstås som et yderligere betydningspotentiale, der bringes i spil når man ønsker eller har brug for at rette opmærksomheden mod det målrettede, målopfyldelsen. Jeg har vist hvordan en række brug af *hen* har det målrettede i fokus, mens

det rumlige betydningspotentialer er skubbet i baggrunden eller er helt væk – en mulighed der genfindes ved andre retningsadverbier (fx *væk/bort, ud*).

Eksemplerne på en brug af *hen* hvor det rumlige er skudt i baggrunden og det målrettede ligger i forgrunden, er ganske mange, jf. også faste forbindelser som *hen og hid* og *hen og tilbage* (Jysk Ordbog). Det er derfor ikke uberettiget at arbejde med betydninger der ikke har det rumlige i fokus, men det kan være en god idé at bruge et andet ord end ”neutral”. Samtidig er mange eksempler tvetydige, fx: *vi kom detteher øl hen i kedlen igen* (Utterslev, Lolland). Strengt taget kan man ikke vide med sikkerhed om der her er primær fokus på det rumlige (målpositionen) eller på det målrettede i handlingen (det næste led i processen), men det er måske også hele pointen: Begge betydningspotentialer findes, og kan i den pågældende sætning oven i købet siges at være til stede samtidig. Det kan derfor være en fordel at arbejde med et begreb som betydningspotentialer i stedet for med adskilte betydninger. Dette begreb giver mulighed for at to betydningspotentialer kan være aktualiseret eller til stede i større eller mindre grad – eller samtidig. Nogle konstruktioner kan være disponeret for at fremhæve det ene potentialer frem for det andet, andre konstruktioner er næsten kun forenelige med det ene potentialer, mens atter andre vil kunne aktualisere begge potentialer.

Man kan tænke på det samme tendentielle mønster i det basale spørgsmål: *hvor skal du hen?* (jf. afsnit 3). Her kan man forvente et svar med retningsadverbium og dermed et fokus på det konkrete, rumlige sted, fx *jeg skal ned til frisøren*. Tilsvarende kan man ved spørgsmålet *hvad skal du?* forvente et svar uden retningsadverbium og med fokus på aktiviteten, fx *jeg skal til frisøren*. Men i den empiriske virkelighed behøver svarene ikke at følge dette mønster: Svaret på det første spørgsmål kan godt være *jeg skal til frisøren* og svaret på det andet *jeg skal ned til frisøren*. Det betyder ikke at systemet eller kommunikationen bryder sammen, det betyder tværtimod at vi befinder os i et semantisk-kommunikativt domæne hvor der er mulighed for at lægge fokus forskelligt, men hvor variationen i betydning og fokus samtidig foregår inden for ganske faste rammer, både semantisk og syntaktisk-funktionelt, og hvor specifikke brugskontekster også spiller en betydelig rolle.

Begrebet betydningspotentialer giver ikke kun smidigt spillerum hos både afsender og modtager, og for at *hen* kan finde anvendelse i flere forskellige kontekster. Begrebet giver også mulighed for en mere dynamisk analyse der ikke er bundet til skarpt adskilte betydninger, men som derimod fokuserer på forholdet mellem ord og kontekst, og på aktiveringen af et eller flere betydningsaspekter i bestemte kontekster. Det har i denne artikel givet mulighed for at give en beskrivelse af *hens* såkaldte ”neutrale” betydninger, der har vist sig at være alt andet end neutrale, men derimod særdeles betydningsfulde.

Litteratur

- Allwood, Jens (2003): Meaning potentials and context: Some consequences for the analysis of variation in meaning. I: Hubert Cuyckens, René Dirven & John R. Taylor (eds.): *Cognitive approaches to lexical semantics*, 29-65. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Boye, Kasper (2001): The force-dynamic core meaning of Danish modal verbs. I: *Acta Linguistica Hafniensia* 33:19-66.
- Den Danske Ordbog*: <www.ordnet.dk/ddo> (november 2018).
- Espegaard Arne (1958): Nogle nordjyske retningsbetegnelser, indendørs og udendørs. I: *Sprog og Kultur* 20:93-102.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard (2012): On the evolution of temporal n-words in Medieval French. I: *Language Sciences* 34:76-91.
- Harder, Peter & Lars Heltoft & Ole Nedergaard-Thomsen (1996): Danish directional adverbs. Content syntax and complex predicates: A case for host- and co-predicates. I: Elisabeth Engberg-Pedersen (eds.): *Content, Expression and Structure. Studies in Danish Functional Grammar*, 159-198. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Hovmark, Henrik (2007): *Danske retningsadverbier og rumlig orientering* (ph.d.-afhandling). Københavns Universitet.
- Hovmark, Henrik (2009). Ude og hjemme: om brugen af retningsadverbier i Jylland og på Øerne. I: *Ord & Sag* 29:5-27.
- Hovmark, Henrik (2011). Omkring *omme*. I: Torben Arboe & Inger Schoonderbeek Hansen (red.): *Jysk, øsmål, rigsdansk mv.: Studier i dansk sprog med sideblik til nordisk og tysk*. Festskrift til Viggo Sørensen og Ove Rasmussen, 167-184.

- Jysk Ordbog: <www.jyskordbog.dk> (November 2018).
- Nielsen, Peter Juul (2010): De to infinitiver i dansk: Et proklitisk paradigme. I: *Ny Forskning i Grammatik* 17:87-108.
- Pedersen, Karen Margrethe (1997): Verbet gå – i forbindelser som *gå i skole*, *gå til doktor*, *gå på mosen*. I: Peter Widell & Mette Kunøe (red.): *6. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, 226-236. Århus: Aarhus Universitet, Institut for Nordisk Sprog og Litteratur.
- Skautrup, Peter (1927-79): *Et hardsysselsmål I-II*. København: Universitets-Jubilæets danske Samfund.
- Ømålsordbogen. *En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer I-* (1992-). København: Universitets-Jubilæets danske Samfund og Københavns Universitet.

